

RAPORT
CENTRUM BADAŃ NAD
UPRZEDZENIAMI

RATOWALI CZY WYDAWALI?

Wyobrażenia Polaków i
Izraelczyków na temat
stosunków Polsko-Żydowskich
w okresie II Wojny Światowej

MARIA BABIŃSKA

MAJ 2021

Pamięć o drugiej wojnie światowej zarówno w Polsce, jak i w Izraelu, stanowi jeden z podstawowych elementów tożsamości narodowej. Dla obu narodów okres między 1939 a 1945 rokiem przepełniony był cierpieniem i oba narody w przeciągu ostatnich 50 lat stworzyły odrębne własne narracje na temat ówczesnych wydarzeń. Gdy w styczniu 2018 roku polski Sejm uchwalił nowelizację ustawy o Instytucie Pamięci Narodowej, w której spenalizowano „publiczne i wbrew faktom” przypisywanie Narodowi Polskiemu lub Państwu Polskiemu odpowiedzialności lub współodpowiedzialności za popełnione przez III Rzeszę Niemiecką zbrodnie nazistowskie, rozgorzała międzynarodowa debata na temat stosunków polsko-żydowskich¹. O nowelizacji i konflikcie międzynarodowym informowały wszystkie izraelskie media, jak również ważniejsze agencje i gazety ze świata. Dyskusje na temat wzajemnych stosunków obu narodów i postawy Polaków w okresie Holokaustu pozostawały w centrum uwagi debaty, nazwanej później jednym z poważniejszych kryzysów dyplomatycznych III RP.² Uwidoczniły się wtedy, jak nigdy wcześniej, różnice między pamięcią Izraelczyków i Polaków na temat postaw w okresie II Wojny Światowej. Z analogiczną dyskusją mieliśmy do czynienia w czerwcu 2021, gdy projekt nowelizacji kodeksu prawa administracyjnego spotkał się ze sprzeciwem izraelskiej dyplomacji, do w efekcie doprowadziło do fali oskarżeń pod adresem środowisk żydowskich i kolejnego sporu o pamięć Holokaustu. **Czy pamięć ta jest rzeczywiście tak spreczna, jak można było**

¹ <https://www.smithsonianmag.com/smart-news/poland-grants-initial-approval-controversial-death-camp-bill-180967975/>; <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-42848842>

² Cherviatsova, A. (2020). Memory as a battlefield: European memorial laws and freedom of speech. *The International Journal of Human Rights*, 1-20.

wywnioskować z debaty o nowelizacji ustawy o IPN czy o nowelizacji kodeksu prawa administracyjnego? W tym raporcie, chciałabym przyrzeć się temu, jak obie narracje, polska i izraelska, uwidaczniają się w społecznych wyobrażeniach na temat historii.

Z badań empirycznych prowadzonych w Centrum Badań nad Uprzedzeniami UW³ wiemy, że wzajemna niechęć obu narodów do siebie jest na podobnym poziomie. Czy wyobrażenia tych stosunków w okresie Holokaustu też są swoim lustrzanym odbiciem? Czy wzajemna niechęć powiązana jest również z tymi wyobrażeniami? Na te pytania chciałabym odpowiedzieć w poniższym raporcie.

Pomiar wyobrażeń na temat Holokaustu

Aby zbadać wyobrażenia Polaków i Izraelczyków na temat wzajemnych stosunków w okresie II wojny światowej posłużyliśmy się pytaniem o rozpowszechnienie w ówczesnym społeczeństwie Polskich różnych postaw, znanych z przekazów historycznych. Postawy te wybrane były pod kątem zróżnicowanej moralności (niemoralne, neutralne i moralne) a także zróżnicowanej sprawczości (sprawcze działania i bardziej bierne emocje⁴). Instrukcja do pytania miała na celu podkreślenie, że są to kwestie podlegające dyskusjom historyków oraz że naszym celem jest poznanie opinii osób badanych, a nie faktów historycznych. Pełna instrukcja oraz poszczególne pytania prezentuje Tabela 1.

³ Winiewski, M., Matera, J., Bulska, D. (2021) Raport CBU Polacy o Izraelczykach, Izraelczycy o Polakach . Postawy i postrzegane uczucia. http://cbu.psychologia.pl/wp-content/uploads/sites/410/2021/03/Raport-Polacy-o-Izraelczykach-MB_DB-1.pdf

⁴ Bilewicz, M., & Babińska, M. (2018). Bystander, czyli kto? Potoczne wyobrażenia Polaków na temat stosunku do Żydów w czasie okupacji hitlerowskiej. *Teksty Drugie. Teoria literatury, krytyka, interpretacja*, (3), 97-116.

Tabela 1

Treść pytań dotyczących wyobrażeń na temat stosunków Polsko-Żydowskich w okresie II Wojny Światowej

-
1. Jaki odsetek Polaków Pana/Pani zdaniem współczuł Żydom w trakcie II wojny światowej?
 2. Jaki odsetek Polaków Pana/Pani zdaniem bezinteresownie pomagał Żydom w trakcie II wojny światowej?
 3. Jaki odsetek Polaków Pana/Pani zdaniem był obojętny na cierpienie Żydów w trakcie II wojny światowej?
 4. Jaki odsetek Polaków Pana/Pani zdaniem odmówił pomocy Żydom w trakcie II wojny światowej?
 5. Jaki odsetek Polaków Pana/Pani zdaniem cieszył się z cierpienia Żydów w trakcie II wojny światowej?
 6. Jaki odsetek Polaków Pana/Pani zdaniem współpracował z Niemcami w ich działaniach przeciwko Żydom w trakcie II wojny światowej?
-

Badani odpowiadali na pytania na skali od 0 (nikt) do 100 (wszyscy).

Stosunek Polaków do Żydów w okresie Holokaustu w oczach przeciętnego Polaka i Izraelczyka

Na początku postanowiłam się przyjrzeć średnim odpowiedziom w grupie Polskiej i Izraelskiej na pytanie o rozpowszechnienie poszczególnych moralnych, neutralnych i niemoralnych postaw. Dokładne średnie, a zatem oszacowania odsetka poszczególnych postaw i zachowań w oczach przeciętnego Polaka (szare słupki) i Izraelczyka (słupki różowe) przedstawia Wykres 1.

Wykres 1. Średnie odpowiedzi Polaków (słupki szare) i Izraelczyków (słupki różowe) na pytanie o rozpowszechnienie poszczególnych postaw i zachowań Polaków w okresie II Wojny Światowej.

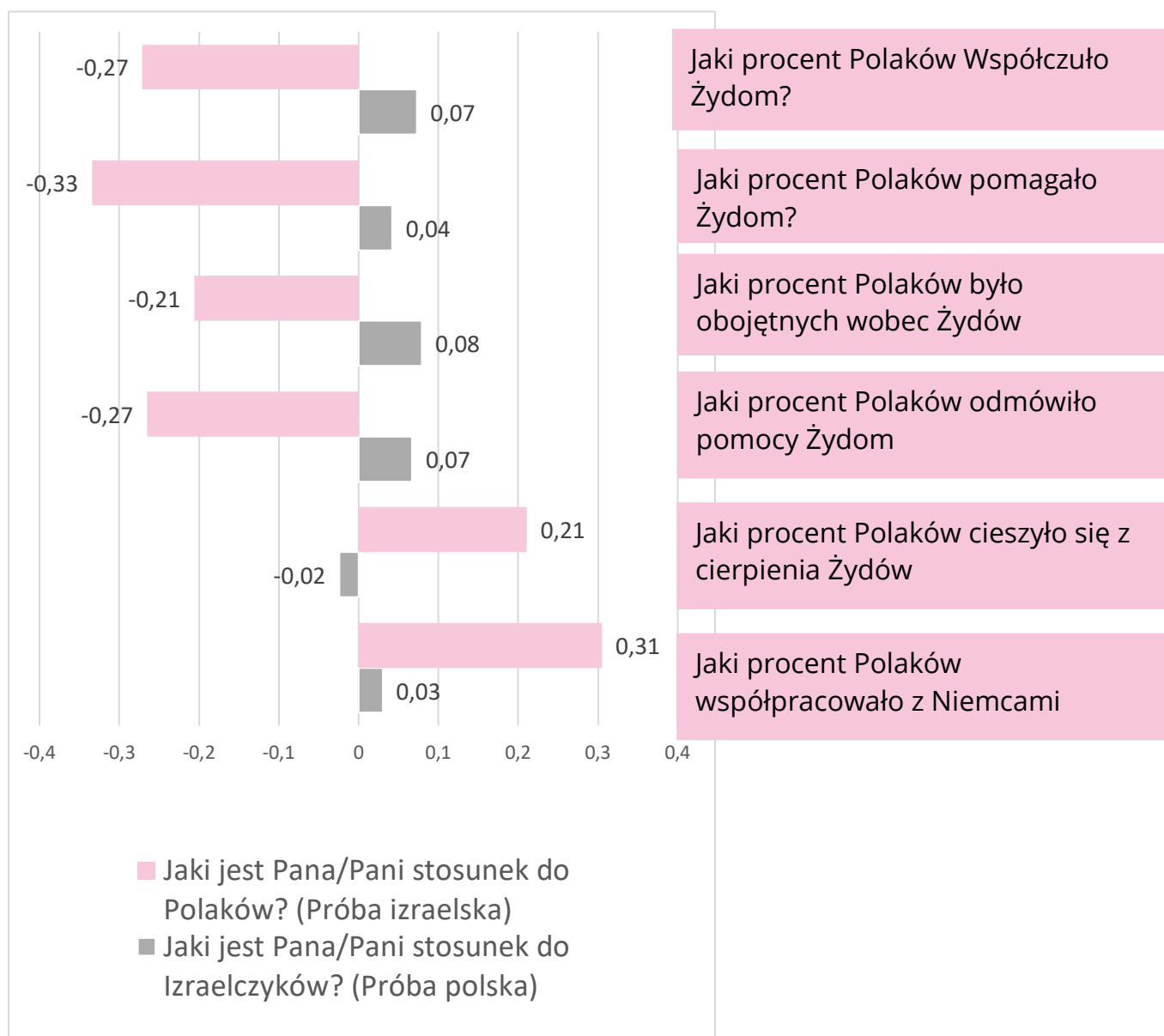
Jak widać, pamięć o stosunkach Polsko-Żydowskich jest spolaryzowana. Polacy za najbardziej rozpowszechnione w społeczeństwie polskim okresu okupacji uważają postawy i zachowania wysoce moralne, takie jak współczucie czy pomaganie Żydom. Izraelczycy z kolei za najbardziej rozpowszechnione uważają postawy uznawane w literaturze za neutralne, takie jak obojętność i odmowa pomocy, jednak jedynie nieco mniej rozpowszechnione według Izraelczyków były postawy niemoralne – kolaboracja z Niemcami i *schadenfreude*, czyli poczucie zadowolenia z nieszczęścia Żydów. Te postawy według Polaków były najmniej powszechne w okresie II Wojny Światowej, aczkolwiek jedynie 2% spośród wszystkich badanych

Polaków uważało, że nikt nie współpracował z Niemcami. Na wykresie jasno widać polaryzację wyobrażeń – tam gdzie Izraelczycy szacują postawę za rozpowszechnioną, Polacy szacują ją na znacznie mniej typową. Polacy uważają że członkowie ich narodu zachowywali się moralnie – Izraelczycy na odwrót, uważają moralne postawy Polaków w okresie II wojny światowej na znacząco mniej typowe.

Współczesne stosunki polsko-izraelskie a wyobrażenia na temat Holokaustu

Intuicyjnie można byłoby się spodziewać, że wyobrażenia na temat historii są silnie powiązane z tym, co dzieje się między narodami współcześnie. Postanowiłam sprawdzić to w kolejnej analizie. Czy współczesne postawy obydwu narodów w stosunku do siebie mają przełożenie na szacowanie odsetka postaw moralnych i niemoralnych w okresie drugiej wojny światowej?

W celu zidentyfikowania poziomu wzajemnej sympatii zadano w badaniu następujące pytanie: *Jaki jest Pana/Pani stosunek do Polaków/Izraelczyków?*, na które odpowiadano na skali od 1- bardzo negatywny do 7- bardzo pozytywny. Aby sprawdzić związki wzajemnej sympatii z wyobrażeniami wykonałam analizę korelacji której wyniki przedstawione są na wykresie 2.

Wykres 2

Korelacje oszacowań poszczególnych postaw i zachowań w czasie Holokaustu ze stosunkiem Polaków do Izraelczyków i Izraelczyków do Polaków.

Jak widać, postawy obu narodów przekładają się na ich wyobrażenia historii. Im bardziej Izraelczycy lubią Polaków, tym wyobrażają sobie że więcej Polaków ratowało Żydom i współczuło im w okresie II Wojny światowej. Wydaje się zatem

że wyobrażenia są rodzajem projekcji społecznej współczesnych stosunków między narodami.

Podsumowanie

Z przeprowadzonych analiz wynika, że wyobrażenia Polaków i Izraelczyków na temat historii Polsko-Żydowskiej w okresie II wojny światowej są spolaryzowane. Izraelczycy uważają że większość Polaków zachowywała się niemoralne, z kolei Polacy uważają że większość ich współobywateli zachowywała się w sposób moralny. Wyniki te pozwalają nieco zrozumieć poziom emocji w debatach na temat historii między tymi dwoma narodami. Mając tak skrajnie różne wyobrażenia, trudno dojść do porozumienia. Wydaje się, że niezbędnym jest ich urealnienie – o ile nie jest możliwym dokładne określenie skali konkretnych zachowań w okresie Holokaustu, psychologia społeczna dostarcza wiele opisów sytuacji grupowej przemocy i w większości wypadków to postawy biernych świadków dominują. Zarówno moralne jak i niemoralne zachowania „trzeciej strony” stanowią rzadkość w sytuacji ludobójstwa – stanowią bowiem heroizm bądź zdradę.

Warto jednocześnie podkreślić, że o ile postawy Polaków wobec Izraelczyków nie są w znacznym stopniu powiązane z percepcją zachowań w czasie Holokaustu – tak postawy Izraelczyków wobec Polaków są niezwykle silnie związane z percepcją zachowań Polaków w czasie Zagłady. Stąd można się spodziewać, że zniekształcenia historii Holokaustu, które pojawiały się w Polsce w czasie debat o nowelizacji ustawy IPN (w 2018 roku) i kodeksu prawa administracyjnego (w 2021 roku) mogą znacząco wpłynąć na stosunek Izraelczyków do współczesnej Polski.

Metodologia badania

Aby odpowiedzieć na pytanie o to, jak wyglądają wyobrażenia Polaków i Izraelczyków na temat postaw Polaków w okresie II wojny światowej, przeprowadziliśmy badanie internetowe na próbach reprezentatywnych (ze względu na wiek, płeć, wykształcenie, wielkość miejsca zamieszkania) dla obydwu krajów.

W Polsce badanie było realizowane na panelu Ariadna w trzecim tygodniu marca 2020 roku. W finalnej próbie* znalazło się 1172 dorosłych Polaków i Polek (52,3 % kobiet, 47,5 % mężczyzn, 0,2 % osób deklarujących inną płeć; $M_{\text{wiek}} = 43,37$ $SD_{\text{wiek}} = 16,96$).

W Izraelu badanie było przeprowadzone na platformie Midgam w pierwszym tygodniu maja 2020 roku. W finalnej próbie znalazło się 972 dorosłych Izraelczyków i Izraelek (51,3 % kobiet, 48,4 % mężczyzn, 0,3 % osób deklaruujących inną płeć; $M_{\text{wiek}} = 42,18$ $SD_{\text{wiek}} = 15,50$).

*W badaniu w Polsce ogólnie uczestniczyło 1874 osób, a w Izraelu 1009 osób. Z analiz w Polsce wykluczaliśmy 702 osoby, zaś z analiz w Izraelu 37 osób, które nie ukończyły badania lub które wypełniły ok. 30-minutowy kwestionariusz w czasie krótszym niż 10 minut.